

“ואמונתך בלילות” – על ספר דניאל

נועם הכסטר

הקדמה

ניתן לחלק את ספר דניאל לשני חלקים מרכזיים: א. פרקים א'-ו' הם החלק הסיפורי בו אנו מלווים את דניאל בימי גלות בבל, החל מתקופת נבוכדנצר מלך בבל דרך מלכות בלשצר ועד לימי דריוש המדי, וישנו אף אזכור לתקופת כורש הפרסי. ב. פרקים ז'-י"ב הם החלק העוסק בחזיונות דניאל. במאמר זה אעסוק בחלק הראשון, הסיפורי, ואציע כיוון להבנת עניינו הכללי של הספר ומגמת אנשי כנה"ג בהחלטתם להכלילו בכלל כתבי הקודש. מתוך כך נראה כיצד רעיון זה עולה מתוך הפסוקים.

הגלות – סכנה למשבר אמוני

בתודעה האנושית שהיתה קיימת בתקופה שלפני גלות בבל, משמעות פיזור עם היא היעלמות מעל מפת ההיסטוריה. לא היה תקדים היסטורי לכך שעם שהתפזר יוכל לחזור לחיות כעם. אם ננסה לתאר לעצמנו את הלך הרוח בציבור הישראלי בתקופת הגלות, נגיע מן הסתם לתחושות של משבר עצום, לכאורה חלומה הגדול של אברהם אבינו על עם שמתקן עולם במלכות שדי התנפץ לרסיסים. עם ישראל שנוצר בפלאי פלאים מתוך כור הברזל המצרי ושחווה השגחה אלוקית בצורה מוחשית במהלך נדודיו במדבר וכבש את 31 המלכים והקים ממלכה גדולה שבמרכזה בית המקדש – עתה מתרסק. לא מדובר על הפסד בקרב מסוים או שעבוד למלך מעם אחר, כפי שכבר קרה פעמים רבות בתקופת השופטים, אלא על אבדון, כלשון הנביא: “אבדה הארץ”¹.

על רקע זה, יש חשש שעם ישראל לא ידע להטיל את האשמה על עצמו בכך שחטא, אלא יתלה הגלות בחוסר יכולת של הקב"ה להושיעו מנבוכדנצר ואלוהיו². על רקע זה מופיע ספר דניאל, אשר בא לחזק את האמונה בקב"ה ובגאולת ישראל. עניינו של הספר הוא העמידה האיתנה והמאמינה של עם ישראל בגלות והאמונה בקב"ה כנגד הטענה שהגלות נובעת מחוסר יכולת של הקב"ה להושיענו חלילה³. בתוך סיפור הדברים המסר מופנה כלפי המלכים נבוכדנצר, בלשצר ודריוש, אך נראה שבהכנסת ספר דניאל לכתבי הקודש כיוונו אנשי כנה"ג את עומק הבירור כלפי עם ישראל פנימה.

הכנה לגלות הבאה

---

¹ ירמיה ט', י"א.

² ראוי לציין שהגלות והגאולה ממנה כתובים בתורה במפורש (דברים ל'), ואין ספק שאנשי האמונה שבדור לא איבדו את אמונתם עקב הגלות, אך אעפ"כ סביר להניח שהלך הרוח בציבור היה כפי שתיארנו, בדומה למצבנו כיום, שהנביאים וחז"ל כבר תיארו לנו את הקשיים והמשברים בדור של הגאולה ואעפ"כ מתעוררת אמונתם של רבים בגאולה משום קשיים אלו.

³ חשש אחר הוא שעלולים לחשוב מחשבת מינות, שעקב חטאינו עזב ה' את ישראל חלילה, אך נראה שספר דניאל אינו מתמודד עם גישה זו ועיקר הדגש בו הוא בהכרת גדולת ה' "אלוקי השמים" ו"אדוני המלכים" וכדו'. אין בספרנו התייחסות לכך שאלוקי השמים בחר בישראל דווקא, ואולי השלמה זו נעשית בספר עזרא, שם מתברר שה' גואל אותנו ושם מופיע הכינוי "אלוקי ישראל" (עזרא א', ג').

גלות בבל היתה אמנם רק שבעים שנה, אך הגאולה שאחריה לא היתה שלימה⁴. הרב מסביר⁵, שכבר אז, בתקופת חורבן הבית הראשון, התחייבו ישראל גלות ארוכה, אלא שהקב"ה סידר את הדברים כך על מנת שעם ישראל יחזיק מעמד בגלות⁶. ניתן להביא ראיה לדברים אלו מהעובדה שבתקופה קצרה זו רבים מעם ישראל התבוללו⁷, דבר שלא קרה במימדים משמעותיים כל כך באלפיים שנות הגלות הבאה⁸, דבר המוכיח כי לא היו מוכנים לגלות ארוכה עדיין ולולא החזרה לארץ בימי עזרא סביר להניח שהיו מתבוללים לגמרי חלילה.

לשם כך היתה ראשית כל גלות קצרה ולאחריה שיבה מסוימת, ומטרת תקופת בית שני היתה שעם ישראל יקבל מטען כזה שיחזיק אותם בגלות הארוכה.

כמהמשך לרעיון זה, ניתן להוסיף ולומר שחלק מהכנה זו היתה על ידי יצירת תקדים של גלות שיש אחריה גאולה, וכן על ידי הכנסת ספר דניאל לכתבי הקודש. ספר זה ילווה את עם ישראל בכל שנות גלותו ויחזק את אמונתו בקב"ה ובגאולה העתידה. אולי משום כך רובו המכריע נכתב בארמית, שכן הוא מכוון לגלות⁹.

המסר המרכזי של ספר דניאל

לאור כל הנ"ל, נראה להסביר שהמסר המרכזי העולה מן הספר הוא שה' הוא "הממליך מלכים ולו המלוכה"¹⁰. אין לאף מלך, גדול וחזק ככל שיהיה, שום זכות להתגאות בהישגיו. כוחו לא בא לו משום כישורו ויכולותיו ואף לא משום כוח אלילי, אלא משום שהקב"ה נתן לו את המלוכה, וכשם שזה ניתן לו כך זה עתיד להילקח ממנו, ובסוף תחזור המלוכה לישראל לנצח. אם כן, הגלות אינה שבירת הכלים. מתוך פרקי הספר עולה, כי הגלות היא חלק מהסדר האלוקי של ההיסטוריה, תהליך של ריפוי האומה. אין בגלות שום שינוי בתוכנית האלוקית ושום הפסד כביכול של הקב"ה, וממילא אין בגלות שום ערעור לאמונתנו כי נשוב ונגאל. ננסה בעז"ה להראות כיצד דברים אלו עולים מתוך פרקי הספר.

פרק א

"בשנת שלוש למלכות יהויקים מלך יהודה, בא נבוכדנאצר מלך בבל ירושלם ויצר עליה"¹¹.

⁴ עובדה זו באה לידי ביטוי בכמה עניינים: רוב העם לא עלו, הישישים שזכו לראות גם את בית המקדש הראשון בכו בראותם את הבית השני, לא היה הארון ועוד.

⁵ "היה יסוד הבית השני רק הכנה טובה בעד פזור איוס, שהיה צריך לבוא אחריו" (מאמרי הרא"ה), "נחמת ישראל", עמ' 283.

⁶ הרב מרחיב בעניין זה גם בהקדמתו ל"שבת הארץ" וב"למהלך האידיאות בישראל".

⁷ עזרא ט'. ועיין קידושין ס"ט.

⁸ אמנם בעת האחרונה, עם התפשטות תנועת ההשכלה, שוב אנו עדים להתבוללות במימדים הולכים וגדלים ר"ל, אך במקביל תהליך הגאולה הולך ומתקדם ועם ישראל שב לארצו וחוזר לחיים נורמאליים עם מדינה וצבא וכו'. אם כן, משמעות הדברים היא שימי בית שני מלאו את תפקידם כראוי ועם ישראל שרד את שנות הגלות, ורק כשהגיע זמננו לשוב לארץ אז הולך ונגמר כוח העמידה שלנו בגלות. ואכמ"ל.

⁹ ע"פ הסבר זה, מסתבר שפרקיו האחרונים של הספר (ח'-ב), שנכתבו בלשון הקודש, עיקר תוכנם מכוון כלפי הדורות שכבר ישוּבו לארץ ישראל. ובאמת פרקים אלו עוסקים בחזיונות סתומים, כפי שמפורש בהם במקומות שונים (עי' ח', כו'; י"ב, ד'; י"ב, ט'), דברים שיוּבנו רק לעת"ל, כאשר "ישטטו רבים ותרבה הדעת" (י"ב, ד').

¹⁰ מתוך תפילות הימים הנוראים.

¹¹ דניאל א', א'.

פסוק זה, הפותח את ספר דניאל, כבר נותן לנו אינדיקציה לכך שלספר זה ישנה משמעות הנובעת מהתקופה בה הוא מתרחש¹² – היציאה לגלות.

הפסוק הבא ממשיך בתיאור התקופה:

"ויתן ה' בידו את יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי בית האלקים ויביאם ארץ שנער בית אלהיו,

ואת הכלים הביא בית אוצר אלהיו"¹³.

פסוק זה, מלבד היותו המשך תיאור התקופה, מחדד את השבר האמוני הגדול שארב לישראל. בפסוק ישנה השוואה נוראה בין בית המקדש לבין בית העבודה הזרה – אחד נקרא "בית האלקים", והאחר "בית אלהיו", ונבוכדנצר מעביר את הכלים מבית אלוקים זה לבית אלוהים אחר (הפרשנים מסבירים, שבתחילה הביא הכל לבית אלוהיו, ואחר כך העביר את הכלים לבית אוצר אלוהיו). נבוכדנצר בא להמחיש את אמונתו כי אלוהיו ניצח את אלוקי ישראל, ובמעשה זה רצונו גם להחליש את אמונת ישראל, ולחזק בהם את המשבר האמוני שהתעורר ממילא.

אמנם, המעיין בפסוקנו מגלה כי ניתן לראות בו ביטוי לדברי חז"ל, הקובעים כי "כל מקום שפקרו המינים – תשובתן בצידן"¹⁴, שכן הפסוק אומר לנו כי ה' הוא זה שנתן את יהויקים ואת כלי בית המקדש ביד נבוכדנצר.

מלבד העברת הכלים לבית אלוהיו, נבוכדנצר מנסה לגרום לייאוש בדרכים נוספות:

"ויאמר המלך לאשפֵּנָז רב סריסיו, להביא מבני ישראל ומזרע המלוכה... וללמדם ספר ולשון

כשדים. וימן להם המלך דבר יום ביומו מפת בג המלך ומיין משתיו... וישם להם שר הסריסים שמות,

וישם לדניאל בְּלִטְשַׁאצַּר ולחנניה שְׁדַרְךָךְ ולמישאל מִישָׁךְ ולעזריה עֲבֵד נְגוּ"¹⁵.

בפסוקים אלו רואים בבירור, שהיתה מגמה של הבבלים לגרום בעם ישראל ייאוש מהגאולה והתבוללות, על מנת למנוע בעתיד התעוררות לאומית שתערער את יציבות שלטונם. לשם כך לוקח נבוכדנצר ילדים דווקא מזרע המלוכה, שכן הם העתיד של הנהגת התחייה הלאומית אותה הוא רוצה למנוע, והוא מנסה ככל יכולתו לערעם עמוק בתוך התרבות הכשדית על ידי שמלמדם ספר, שבפשוטות משמעותו לימוד התרבות הכשדית, וכן לשון כשדים, ואף משנים את שמותם לשמות כשדיים.

אם כן, יש כאן ניסיון לבוללם דרך השכלה, שינוי שמותיהם ושינוי שפתם.

לאור ניסיון הבבלים לגרום התבוללות, כפי שתואר בפסוקים הקודמים, נראה להסביר את

הפסוק הבא כתשובתו של דניאל:

"וישם דניאל על לבו אשר לא יתגַּאל בפת בג המלך וביין משתיו"¹⁶.

הפסוק אינו מתאר כיצד המשיך דניאל להניח תפילין ולשמור שבת במסירות נפש וכדו' בשאר

מצוות, שגם אותן מן הסתם קיים, אלא דווקא הישמרותו מאכילת מאכלי הגויים היא המצוינת כאן.

חז"ל דנים במקור לאיסור שמן עכו"ם:

"שמן, רב אמר דניאל גזר עליו... "וישם דניאל על לבו אשר לא יתגַּאל בפת בג המלך וביין

משתיו", בשתי משתאות הכתוב מדבר – אחד משתה יין ואחד משתה שמן.

רב סבר על ליבו שם ולכל ישראל הורה, ושמואל סבר על ליבו שם ולכל ישראל לא הורה.

ושמן דניאל גזר? והאמר אבימי נותאה משמיה דרב: פיתן ושמןן יינן ובנותיהן כולן משמנה עשר

דבר הן... אלא דניאל גזר עליו בעיר, ואתו אינהו (=תלמידי שמאי והלל) וגזור אפילו בשדה"¹⁷.

¹² בשונה מספר איוב, לדוגמא, בו הכתוב אינו רואה צורך לציין את התקופה בה אירע, ובעקבות כך נחלקו חז"ל

בשאלה זו.

¹³ שם, ב'.

¹⁴ סנהדרין ל"ח:

¹⁵ דניאל שם, ג'ז'.

¹⁶ שם, ח'. ובעניין זה עוסקים הפסוקים כמעט עד סוף הפרק.

¹⁷ ע"ז ל"ו.

סיבת גזירת תלמידי שמאי והלל מפורשת: "גזרו על פיתן ושמנן משום יינן ועל יינן משום בנותיהן"¹⁸, כלומר גזרו איסורי אכילה משותפת כדי לא להגיע לידי עירוב מוגזם שיגיע לידי התבוללות, וכך גם מבאר רש"י את טעם גזירתו של דניאל: "משום חתנות"¹⁹.

אם כן, לשיטת שמואל דניאל החמיר על עצמו את מה שתלמידי שמאי והלל עתידים לגזור על כל הציבור, ולשיטת רב דניאל אף גזר על כל הציבור, ותלמידי שמאי והלל רק הרחיבו את גזירתו²⁰. כלומר, על אף שדניאל התערב בשלטונות, הוא שמר תמיד על הבדלות מסוימת על מנת שלא ליפול בפח שהטמין לו נבוכדנצר שרצה לבוללו, ולדעת רב אף דאג לתקן תקנות למען כלל ישראל, שלא יתבוללו חלילה.

למעשה, נראה שנבוכדנצר גבר על דניאל במאבק זה, אמנם לא במישור האישי, שכן דניאל שמר על יהדותו, אך במישור הכללי – רבים מעם ישראל התבוללו²¹ ודניאל לא הצליח למנוע זאת. אך, כפי שביארנו, עיקר הברור של הספר מופנה כלפי הדורות הבאים, העתידים לגלות לאלפיים שנה, הם יבינו את הברור של דניאל ויבנו אישיות לאומית מתאימה שתעמוד בניסיון הארוך והקשה.

פרק א' חותם בפסוק המבטא בקצרה את היקף הצלחתו של דניאל:

"ויהי דניאל עד שנת אחת לכורש המלך"²¹.

צריך להבין מה עניין פסוק זה לכאן, בפרק א'; הרי אנו ממשיכים ללוות את דניאל בתקופת נבוכדנצר, בלשאצר ודריוש, ולכאורה יותר מתאים לציין בסוף הספר או בסוף החלק הסיפורי עד מתי היה דניאל בגדולתו, כפי שבאמת מצוין בסוף פרק ו': "ודניאל דָּנָה הַצֶּלַח במלכות דריוש, ובמלכות כורש פרסאה", מה שמחזק את השאלה מדוע זה כתוב גם כאן?

נראה לי שדניאל משמש כסמל לעם ישראל בגלות. המסר העולה מן הפרק הוא, שההנהגה של עם ישראל בגלות צריכה להיות שמירה על המייחד ואי התערבות מוגזמת בגויים, כדניאל וחבריו שלא אכלו מפת בג המלך ומיין משתיו, והתוצאה מכך היא הפסוק שלנו: "ויהי דניאל עד שנת אחת לכורש המלך". מלכים קמים ונופלים, מלכויות קמות ונעלמות ודניאל נשאר במעמדו עד שנת אחת לכורש, אותה שנה בה חוזרים כלי המקדש לירושלים וישראל מקבלים רשות לעלות ולבנות את בית המקדש²² ודניאל ממנהיגי העלייה הזו²³. כך גם בעם ישראל; אמנם יש עליות וירידות, ישנן תקופות קשות בהן מנסים להשליך אותנו לכבשן האש או לגוב האריות, אך בסופו של דבר מלכות באה ומלכות הולכת ונצח ישראל לא ישקר.

פרק ב

פרק ב' עוסק בחלום נבוכדנצר ופתרונו על ידי דניאל.

לפני שדניאל מספר למלך את חלומו ופתרונו, הוא מקדים הקדמה:

"רזא די מלכא שאַל לָא חכימין אַשְפּינן חרטמין גזרין יְכַלּין להַחְוִיָּה למלכא. ברם איתי אֱלֹהַ

בשמיא גְּלָא רזין והודע למלכא נבוכדנצר מה די לְהוֹא באחרית יומיא"²⁴. (הרו אשר המלך שואל, חכמים אשפים חרטומים ומכשפים אין יכולים להגיד למלך. אולם יש אלוקים בשמים מגלה רזים והוא הודיע למלך נבוכדנצר מה שיהיה באחרית הימים).

¹⁸ שם ל"ו:

¹⁹ שם ל"ו. ד"ה בעיר.

²⁰ עיי"ש בתוס', שמסבירים כי מהלך זה נכון לא רק לגבי שמן אלא אף לגבי יין. ונראה לי, שלשיטת לפיהן מסבירים "פת בג" כלחם (כרס"ג) נאמר כן אף על פת עכו"ם.

²¹ דניאל שם, כ"א.

²² עזרא א'.

²³ "ואמר רבותינו הוא ששבצר הוא דניאל". ילקו"ש עזרא רמז תתרט"ח, מובא ברש"י שם פס' ח'.

²⁴ דניאל ב', כ"ז-כ"ח.

על פי קריאתנו בספר, נראה שהכתוב מפרט לנו הקדמה זו לא רק על מנת להראות לנו את עוונותנו של דניאל, שלא השתבח ביכולתו לפתור את החלום ותלה זאת בקב"ה, אלא בדברים אלו עצמם מתחיל דניאל לחנך את נבוכדנצר, על ידי דוגמא אישית. דניאל רומז למלך שכפי שהוא עצמו אינו משתבח בחכמתו ויודע לתלות זאת במקור החכמה, כך אל לו למלך להתגאות בגדולתו כיון שהכל בא מאת ריבונו של עולם, וזה עצמו המסר המרכזי של החלום, כפי שמתבאר בפסוקים הבאים:

"אנת מלכא מלך מלכיא, די אלה שמיא מלכותא חסנא ותקפא ויקרא יְהָב לך... ובתרך תקום מלכו אַחְרִי... ומלכו תליתאה... ומלכו רביעאה... וביומיהון די מלכיא אנון יקים אלה שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל... והיא תקום לעלמיה"²⁵. (אתה המלך, מלך המלכים, אשר אלוקי השמים מלכות וחוסן ותוקף וכבוד נתן לך... ואחריך תקום מלכות אחרת... ומלכות שלישית... ומלכות רביעית... וביומי המלכים ההם יקים אלוקי השמים מלכות אשר לעולמים לא תשחת... והיא תעמוד לעולמים).

המסר המרכזי העולה מפתרון החלום הוא שיש סדר אלוקי להיסטוריה, שלטונו של נבוכדנצר אינו נובע מכוחו הגדול או מכוח אלוהיו, אלא מכך שאלוקי השמים נתן לו את המלוכה וכך הוא עתיד לקחתה ממנו ולהחזירה לישראל לעתיד לבוא. אם כן, אל לו לנבוכדנצר להתגאות במלכותו שהרי לא באה לו מכוחו אלא מרצון ה', וכן אל להם לישראל להתיימש מן הגאולה, שכן מתברר שהגלות גם היא חלק מהסדר האלוקי של ההיסטוריה שבסופה תחזור המלכות לישראל.

נבוכדנצר מתרשם מאוד מיכולתו של דניאל לומר לו מה חלם ולפתור את החלום, ונראה כי אף הבין את המסר:

"ענה מלכא לדניאל ואמר: מן קשט די אלהכון הוא אלה אלהין ומרא מלכין וגלה רזין"²⁶. (ענה המלך לדניאל ואמר: באמת אלוקיכם הוא אלוקי אלוקים ואדוני מלכים ומגלה רזים). כאמור, מדברים אלו נראה לכאורה שנבוכדנצר הפנים את המסר והבין כי ה' הוא אלוקי האלוקים ואדוני המלכים, אך אין כאן תשובה שלימה, שכן כלי בית ה' עדיין נמצאים בבית אוצר אלוהיו ונבוכדנצר עתיד עוד להיכשל בגאוה²⁷, וכבר בפרק הבא מתגלה כי אמונתו אינה שלימה.

פרק ג

"נבוכדנצר מלכא עבד צלם די דהב... ומן די לא יפל ויסגד, בה שעתא יתרמא לגוא אתון נורא יקדתא"²⁸. (נבוכדנצר המלך עשה צלם של זהב... ומי אשר לא יפול וישתחוה, אותה שעה יושלך אל תוך כבשן האש הבוהרת).

חז"ל מבארים את מגמתו של נבוכדנצר בעשיית הצלם על פי סמיכות העניינים לפתרון החלום: "וואמרו רז"ל על כי שמע בפתרון חלומו אשר ישראל ינחלו המלכות בארץ ישראל עד עולם, לכן עשה הצורה בחושבו להכשילם בעוון עכו"ם, למען לא ינחלו המלוכה"²⁹. אם כן, על אף דברי האמונה שהשמיע בסוף פרק א', נבוכדנצר אולי מבין שלא יוכל להילחם באלוקי השמים אך חושב שיוכל לשנות את תוכניותיו.

הפסוקים מתארים כיצד ההמון משתחוים לצלם, מלבד חנניה, מישאל ועזריה: **"איתי גברין יהודאין... שדרך מישך ועבד נגו, גבריא אלה לא שמו עלך מלכא טעם לאלהך לא פלחין ולצלם דהבא די הקימת לא סגדין"³⁰.** (יש אנשים יהודים... חנניה מישאל ועזריה, האנשים האלה לא שמו לב עליך המלך, את אלוהיך אינם עובדים ולצלם הזהב אשר הקימות אינם משתחוים).

²⁵ שם, ל"ז-מ"ד.

²⁶ שם, מ"ז.

²⁷ לקמן בפרק ד'.

²⁸ שם ג', א'-ר'.

²⁹ מצודת דוד ורס"ג שם, א'.

מפשט הפסוקים נראה, שכפי שהצליח לגרום להתבוללות בעם ישראל כך הצליח גם בניסיונו להכשיל את עם ישראל, שכן משמע שרק חנניה, מישאל ועזריה לא השתחוו לצלם אך שאר העם כן השתחוו³¹ ואף התחייבו כליה משום כך:

"שאלו תלמידיו את רשב"י: מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל שבאותו הדור (בימי המן הרשע) כליה?... אמר להם: מפני שהשתחוו לצלם" (רשב"י: "בימי נבוכדנצר")³².

מה שנבוכדנצר לא הבין זה שאין שינוי ברצון האלוקי והגאולה אינה תלויה במעשינו, ואף אם יתחייבו כליה חלילה "מעמיד להן מלך שגזירותיו קשות כהמן וישראל עושין תשובה"³³, וכך היה, "הקב"ה לא עשה עמהם רק לפנים לייראם שראויים לכליה שידאגו, שיעשו תשובה על ידי כך"³¹. חנניה מישאל ועזריה, לעומת שאר העם, לא נכנעו לדרישת המלך להשתחוות לצלם, והיו מוכנים אף למות בשל כך:

"הן איתי אלהנא די אנחנא פלחין יכל לשיזבוותנא, מן אתון נורא יקדתא ומן ידך מלכא ישיזב. והו לא – ידיע להוא לך מלכא, די יאלהך לא איתנא פלחין ולצלם דהבא די הקימת לא נסגד"³⁴. (הנה יש אלוקינו אשר אנחנו עובדים אותו יכול להצילנו מכבשן האש הבוררת, ומידך המלך יצילנו. ואם לא יציל – יהי ידוע לך המלך, כי את אלוקיך איננו עובדים, ולצלם הזהב אשר הקימות לא נשתחוה).

חנניה מישאל ועזריה לימדו את עם ישראל לדורותיו כי טוב למות בעד אמונתנו. הם מחדדים את קריאת דניאל לשמור על הבדלות מן הגויים עד כדי מסירות נפש, הם מלמדים אותנו שהאמונה היא מאושיות חיינו ובלעדיה אין טעם לחיים!

כפי שביארנו לעיל לגבי דניאל, כך גם כאן: אף אם נראה שבדור מסוים נבוכדנצר גבר ורוב ישראל נכשלו בצלם, הבריור שעשו חנניה, מישאל ועזריה, אף שהיו רק שלושה, הוא זה שיישאר חרוט בזכרון הלאומי הישראלי, ורבים מסרו נפשם על אמונתם במהלך הדורות.

בהצלתם הניסית מכבשן האש התברר ש"אין חכמה ואין תבונה, ואין עצה לנגד ה"³⁵, חוקי הטבע וההגיון האנושי אינם הדרך היחידה בה הקב"ה מנהיג את עולמו, ובין בדרך הטבע או בדרכים אחרות "יעצת ה' היא תקום"³⁶.

בבוא החבר לברר למלך כוזר את המעלה האלוקית העל-טבעית של ישראל, גם הוא עושה זאת בדרך דומה – דרך סיפור עמידתו הניסית של משה רבנו:
"אמר החבר: ואם ימצא אדם שיבא באש ולא יוזק בו..."

אמר הכוזרי: אבל המעלה הזאת אלוקית מלאכותית, אם היא נמצאת, וזה מדין העניין האלוקי, לא מן השכלי ולא מן הנפשי ולא הטבעי"³⁷.

כמו מלך כוזר, גם מלך בבל מבין את המסר ויוצא שוב בקריאה אמונית, אלא שהפעם הקריאה אינה רק אמונה בה' אלא אף איסור להביע כל התנגדות כלפיו:

"ברוך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו... ומני שים טעם די כל עם אמה ולשן די יאמר שלו על אלההון די שדרך מישך ועבד נגוא הדמין יתעבד ובינה נולי ישתנה..."³⁸. (ברוך אלוקי חנניה מישאל

³⁰ דניאל שם, י"ב.

³¹ מהרש"א, מגילה י"ב.

³² מגילה י"ב.

³³ סנהדרין צ"ז; ועיין בנצח ישראל למהר"ל פרק ל"א, שגם ר"א לא חלק על עובדה זו שבודאי ישראל יגאלו.

³⁴ דניאל שם, י"ז-י"ח.

³⁵ משלי כ"א, ל'.

³⁶ שם י"ט, כ"א.

³⁷ הכוזרי, מאמר ראשון, פס' מ"א-מ"ב (ע"פ תרגום אבן תיבון).

³⁸ דניאל שם, כ"ח-כ"ט.

ועזריה... וממני ניתן צו, כי כל אומה ולשון אשר תדבר סרה על אלוקי חנניה מישאל ועזריה, איברים יעשה וביתו אשפה יושם...).

אמנם גם כאן, מאותן סיבות שצינו בסוף פרק ב', נראה שהתשובה אינה שלימה.

פרק ד

פרק ד' עוסק בחלום נוסף של נבוכדנצר ופתרונו על ידי דניאל.

"דְּנָה פְּשָׂא מַלְכָא, וּגְזַרְתָּ עֲלָאָהּ הַיָּא דִּי מְטַת עַל מְרָאֵי מַלְכָא. וְלֵךְ טְרַדִּין מִן אֲנִשָּׂא וְעַם חַיּוֹת בְּרָא לְהוּהִי מְדַרְךְ... עַד דִּי תִדְעֵי דִּי שְׁלִיט עֲלָאָהּ בַּמַּלְכוּת אֲנִשָּׂא וְלִמְן דִּי יִצְבָּא יִתְנַנְה" 39. (זה הפתרון, המלך, וגזרת העליון היא, אשר הגיע אל אדוני המלך. אותך מגרשים מן האדם, ועם חית השדה יהיה מעונך... עד אשר תדע כי העליון שליט במלכות האדם, ולמי אשר ירצה יתננה).

מקצבת העונש ('עד אשר תדע...') ומתוכנו, נראה שסיבת העונש עליו מדובר כאן אינה החרבת בית המקדש או הגליית עם ישראל, אלא גאוותו. על אף הצהרותיו בפרקים הקודמים, מסתבר שנבוכדנצר עדיין מייחס גדולה לעצמו. אך דניאל מייעץ לנבוכדנצר כיצד להעביר את רוע הגזירה:

"לְהֵן מַלְכָּא מְלָכִי יִשְׁפֹּר עֲלֶךְ וְחִטָּאֲךְ בְּצַדְקָה פְּרִק וְעֹנִיתְךָ בְּמַחֵן עֲנִינוּ, הֵן תְּהוּהִי אַרְכָּה לְשְׁלֹתְךָ" 40.

(אכן, המלך עצמי יטיב עליך, וחטאיך בצדקה הסר, עונותיך בחנינות עניים, אולי תהיה ארכה לשלוותך). על פי מה שהסברנו, שהעונש בא על חטא הגאווה, נראה שלא מדובר כאן בסגולה לדחיית העונש, בלא טעם, אלא שמצוות הצדקה היא התיקון לגאווה. אדם הנותן מממונו לזולת מראה בכך שהוא מבין שממונו אינו שלו לעשות בו כטוב בעיניו, אלא ניתן לו על מנת שיעשה בו צדקה וחסד. לעומת זאת, אדם החושב שהכל בא לו מכוחו – אינו מרגיש חובה לתת לאחרים, כדברי רבנו יונה על המשנה "רבי אלעזר איש ברתותא אומר: תן לו משלו, שאתה ושלך שלו. וכן בדוד הוא אומר: כי ממך הכל ומידך נתנו לך" 41: "שאינך נותן משלך ולא מגופך ולא מממונך אלא משל מקום, שהכל שלו, כי ממון האדם פקדון הוא בידו מאת הקדוש ברוך הוא... אשר ציוהו לתת לעניים... וכי יעשה רצון בעליו מן הנשאר אל יחזיק טובה לעצמו, כי לכך נתן לו".

אמנם נבוכדנצר שומע לעצתו, אך אינו עומד בזה לאורך זמן:

"לְקַצַּת יִרְחִין תְּרִי עֶשְׂרִים... עֲנִה מַלְכָּא וְאָמַר: הֲלָא דָא הִיא בְּבַל רְבִתָּא, דִּי אֲנָה בְּנִיתָה לְבֵית מַלְכוּ

בְּתַקְףָּ חֲסִינִי וְלִיקַר הֲדָרִי" 42. (מקץ שנים עשר חודש... ענה המלך ואמר: הלא זו היא בבל הגדולה, אשר אני בנייתה לבית מלכות, בתוקף חוסיני ולכבוד הדרי).

ומביא רש"י בשם רבי תנחומא: "שמע עניים באים על הפתח וצועקים, אמר מה קול ההמון הזה באוזניי, אמרו לו עבדיו אלו העניים שקבעת להם עת פרנסתם, אמר הלא דא היא בבל רבתא וגוי' ואלמלא ביזבזתי אוצרותי לפרנסת עניים מהיכן הייתי בונה כל הפלטרין הללו, מעתה איני מפרנסם".

התברר שבמקרה של נבוכדנצר הצדקה לא העידה על שינוי פנימי, כדברי רבי יהושע: "וחסד לאומים חטאת' – כל צדקה וחסד שאומות עובדי כוכבים עושין, חטא הוא להן, שאין עושין אלא כדי שתמשך מלכותן, שנאמר: 'להן מלכא מלכי ישפר עליך וחטיך בצדקה פרוק וגו'" 43.

אם כן, נבוכדנצר התייחס לעצת דניאל כסגולה לאריכות המלכות, ולא ארכו הימים עד שפרצה

שוב גאוותו.

בסוף הפרק, בעקבות העונש הפלאי שבא עליו, שוב יוצא נבוכדנצר בקריאה אמונית:

³⁹ שם ד', כ"א-כ"ב.

⁴⁰ שם, כ"ד.

⁴¹ אבות ג', ז'.

⁴² דניאל שם, כ"ו-כ"ז.

⁴³ בבא בתרא י':

"ולעֲלֹא בְרִיַת וְלַחֵי עֵלְמָא שְׁבַחַת וְהַדְרַת, דִּי שְׁלִטְנָה שְׁלִטְוֹן עַלְמַ וּמְלֻכּוּתָה עִם דְּר וְדָר. וְכָל דְּיָרִי אַרְעָא כְּלָה חֲשִׁיבִין..."⁴⁴ (ואת העליון ברכתי ואת חי העולם שבחתי והידרתי, אשר ממשלתו ממשלת עולם ומלכותו עד דור ודור. וכל יושבי הארץ כאין נחשבים...).

ניתן לזהות התקדמות מסוימת בכך שבפעם הזו לא זו בלבד ששיבח את האלוקים אלא אף הבין שאין שום חשיבות מלבדו: 'וכל יושבי הארץ כאין נחשבים...'; אך כלי בית ה' עדיין בבית אוצר אלוקיו!

פּרָק ה'

"בלשאצר מלכא עבד לחם רב... אמר בטעם חמרא להיתיה למאני דהבא וכספא די הנפק נבוכדנצר אבוהי מן היכלא די בירושלים, וישתון בהון... אשתיו חמרא, ושפחו לאלהי דהבא וכספא נחשא פרזלא אעא ואבנא"⁴⁵. (בלשאצר המלך עשה סעודה גדולה... אמר בעצת היין, להביא את כלי הזהב והכסף אשר הוציא נבוכדנצר אביו מן ההיכל אשר בירושלים וישתו בהם... שתו יין ושפחו את אלוהי הזהב והכסף, הנחושת והברזל, העץ והאבן).

חזי"⁴⁶ מסבירים, שהסיבה להוצאת כלי המקדש היתה שהוא חישב שבעים שנה מעת עליית מלכות בבל, וראה שעוד לא נגאלו ישראל ולא נתקיימה נבואת ירמיה: "כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם"⁴⁷, וחשב שיותר לא יגאלו.

מעבר לגאווה שיש במעשה זה, שעליה מוכיח אותו דניאל לקמן, נראה שבדומה להעברת כלי בית ה' לבית עבודה זרה על ידי נבוכדנצר, יש גם כאן מעשה פומבי שמופנה כלפי עם ישראל במטרה לייאש אותם מן הגאולה, ברצונו להמחיש להם את העובדה שכבר אין סיכוי שיגאלו.

אם כן, בלשאצר ממשיך בדרכו הרעה של נבוכדנצר אביו, ולכן כשדניאל בא לפניו לפתור את הכתב המסתורי, ראשית כל הוא מקדים את סיפור נבוכדנצר ומוכיח אותו על שלא למד מניסיון אביו:

"אנת מלכא, אלהא עלאה מלכותא ורבנותא ויקרא והדרא יהב לנבכדנצר אבונך... וכדי רם לבנה ורוחה תקפת להזדה, הנחת מן כרסא מלכותה... ואנת גרה בלשאצר לא השפלת לבבך... ועל מרא שמיא התרוממת..."⁴⁸. (אתה המלך, האל העליון נתן מלכות וגדולה וכבוד והדר לנבוכדנצר אביך... וכאשר רם לבבו ורוחו חזקה להזיד, הורד מכיסא מלכותו... ואתה בנו בלשאצר, לא השפלת לבבך... ועל אדוני השמים התרוממת...).

בלשאצר הבטיח לכבד את דניאל אם ידע לפרש את משמעות הכתב. וכך עשה:

"באדון אמר בלשאצר והלבשו לדניאל ארגונא והמניכא די דהבא על צוארה, והכרזו עלוהי די להוא שליט תלתא במלכותא"⁴⁹. (אז אמר בלשאצר והלבשו את דניאל ארגמן ורביד זהב על צוארו, והכריזו עליו כי יהיה שליט על שליש המלכות).

אמנם בלשאצר מתפעל מחכמת דניאל ומפתרון הכתב, אך כל התייחסותו היא לדניאל, הוא מפספס את המסר העיקרי – "על אדוני השמים התרוממת". הוא ממאן להאמין באלוקי השמים, ובזה הוא אף גרוע מנבוכדנצר; לא ניכרה אצלו שום התקדמות בעקבות האירוע הניסי שחוה, לעומת נבוכדנצר שהפיק לקחים מכל חוויה שכזו. אולי משום כך מיהר עונשו לבוא:

"בה בלילא קטיל בלשאצר מלכא כשדאה"⁵⁰. (בו בלילה נהרג בלשאצר המלך הכשדי).

⁴⁴ דניאל שם, ל"א-ל"ב.

⁴⁵ שם ה', א'-ד'.

⁴⁶ מגילה י"א:

⁴⁷ ירמיה כ"ט, י'. והחישוב האמיתי הוא שבעים שנה מעת גלות יהויקים (ע"פ רש"י עזרא א', א').

⁴⁸ דניאל שם, י"ח-כ"ג.

⁴⁹ שם, כ"ט.

פרק ו

בפרק זה גם דריוש המדי מקבל "שיעור באמונה", אלא שכיון שבניגוד לקודמיו הוא לא חטא, הוא זוכה ללמוד זאת בדרך הקלה – ללא סבל מצידו.

לאחר שניצל דניאל מגוב האריות (אליו הושלך נגד רצון דריוש), שולח דריוש כתב לכל העמים בעולם:

"מִן קִדְמֵי שָׁמַיִם טַעַם דִּי בְכַל שְׁלִטָּן מַלְכוּתֵי לְהוֹן זְיַעִין וְדַחְלִין מִן קִדְם אֱלֹהֵה דִּי דְנִיאל, דִּי הוּא אֱלֹהֵא חַיָּא וְקִיָּם לַעֲלָמִין וּמַלְכוּתֵה דִּי לֹא תִתְחַבֵּל וְשְׁלִטָּנָה עַד סוּפָא..."⁵¹ (ממני ניתן צו, כי בכל ממשלת מלכותי יהיו חרדים ויראים מלפני אלוקי דניאל, כי הוא אלוקים חי וקיים לעולמים ומלכותו לא תשחת וממשלתו עד הסוף...).

כפי שראינו, היה ניסיון מצד נבוכדנצר ודריוש ליצור את הרושם שהמלכות הארצית עברה מישראל לבבל משום השינוי במלכות שמים, שאלוהיו גברו על אלוקי ישראל, וכאן שוב יש דגש על המסקנה האמיתית – שיש אל אחד שמלכותו לעולמים וממשלתו עד הסוף.

ניתן לזהות התקדמות מסוימת בין הצהרותיו של נבוכדנצר לבין זו של דריוש, שכן זו האחרונה אינה רק איסור לדבר סרה על האלוקים אלא צו חיובי, שיש לירא מלפניו. אמנם רק בימי כורש התמונה תושלם בהכרח שאל זה הוא "אלקי ישראל"⁵², וממילא כורש הוא זה שמעודד את עליית עם ישראל לארץ ישראל ואת בניית בית המקדש, "והמלך כורש הוציא את כלי בית ה', אשר הוציא נבוכדנצר מירושלם ויתנם בבית אלהיו"⁵³.

---

⁵⁰ שם, ל'.

⁵¹ שם ו', כ"ז.

⁵² עזרא א', ג'.

⁵³ שם, ז'.